

De orgelmakers Gebr. Van Vulpen (2)

WIM VAN DER ROS

In ons vorige nummer trof u het eerste deel van het interview dat ik mocht hebben met Rijk van Vulpen en Henk Bouwman, de beide directieleden van de orgelmakers Gebr. Van Vulpen. Wij gingen toen in op de ontstaansperiode en de orgels uit de als 'neo-barok' aangeduide periode. In dit nummer vervolgen wij met o.a. hun visie op het 'concept-denken' bij de bouw en restauratie van orgels.

Rijk van Vulpen en Henk Bouwman.

HUISORGELS

"Al voor de dood van Erné in 1971 zijn we ons ook gaan toeleggen op het bouwen van huisorgels. Ze moesten klein zijn en bestand tegen verwarming. En dat is echt anders dan in kerken! We wilden zo betaalbare studieorgels bouwen. Daarbij overlegden we veelvuldig met o.a. Nico van den Hooven, Bert Matter en Ewald Kooiman. Na een prototype hadden we de ontwerpen klaar en had de koper ten slotte keuze uit drie disposities. Jan van Laar had de eerste (1969). We hebben daarvan zo'n 80   90 exemplaren gebouwd. Toen het begin jaren tachtig economisch slechter ging, was het

snel over met de seriematige huisorgelbouw. We hebben nog wel een twaalfstal klassieke huisorgels gebouwd.

Opvallende ontwerpen waren de orgels van dr. Bossenbroek, in het Conservatorium in Utrecht (het kleine studieorgel) en dat voor de heer Fabricius in Eindhoven (1988, tegenwoordig in 'De Eshof' in Hoewelaken).

Overigens: ook onze vijf-stems koororgels hebben wij veelvuldig gebouwd. Van dat ontwerp maakten wij ruim vijftig exemplaren! In de tijd dat we het orgel voor de St. Petri Dom in Bremen bouwden (mid-den jaren zestig) werkten we zelfs met zo'n 35 man in onze orgelmakerij.

Vanaf eind jaren zestig bouwden de orgelmakers Gebr. Van Vulpen ca. 90 huisorgels in serie. Hiervoor werd uitgegaan van een basistype (foto links), waardoor de bouwkosten relatief laag konden blijven. Men kon kiezen uit een drietal disposities. De Holpijp van Manuaal I is een transmissie van die van Manuaal II. Dit studieorgel bezit drie koppelingen. Gelet op de compacte bouw zijn o.a. balansklavieren toegepast. Men kon tevens kiezen voor deurtjes met snijwerk of deurtjes met pijpenvelden.

Manuaal I	Manuaal II	Pedaal
Holpijp (tr.) 8 vt	Holpijp 8 vt	Sordun 16 vt
Fluit 4 vt	Prestant 2 vt	
Nasard 1 1/3 vt	Regaal 8 vt	

Als voorbeeld ook een dispositie voor kleinere kerkzalen of kapellen:

Manuaal I	Manuaal II	Pedaal
Holpijp (tr.) 8 vt	Holpijp 8 vt	Sordun 16 vt
Prestant 4 vt	Fluit 4 vt	
Mixtuur 2-3 st	Prestant 1 vt	

Ook werden later een twaalfstal klassieke, alsmede enkele grotere huisorgels gebouwd. Een voorbeeld van een groter huisorgel is dat voor de heer Fabricius te Eindhoven (gebouwd 1987-1988), thans in 'De Eshof' te Hoevelaken. Dit orgel is qua opzet vergelijkbaar met het in 1977 voor het Utrechts Conservatorium gebouwde studieorgel.

Manuaal I	Manuaal II	Pedaal
Holpijp 8 vt	Quintadeen 8 vt	Bourdon 16 vt
Prestant 4 vt	Roerfluit 4 vt	Gedenkt 8 vt (tr.)
Octaaf 2 vt	Nasard 3 vt	Vox Humana 8 vt
Sesquialter 2 st	Woudfluit 2 vt	
Mixtuur 3 st	Dulciaan 8 vt	

Drie koppelingen, waarvan de manuaalkoppeling als schuifkoppel is uitgevoerd.

PIJPWERK

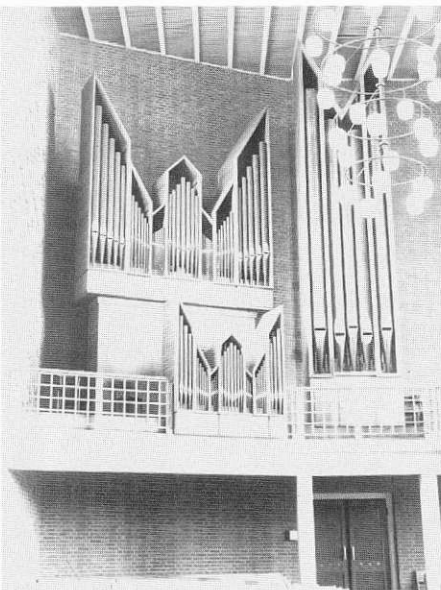
“Van onze restauraties hebben we veel geleerd. We gingen al heel vroeg naar een hoger loodgehalte. Dat had uiteraard ook zijn bezwaren: na verloop van tijd gingen de pijpvoeten inzakken. We hebben heel wat oud orgelmetaal laten onderzoeken door een metallurg, en troffen veel sporenelementen aan van andere metalen. Daardoor werd de structuur van het metaal homogener en vertoonde het een betere resonans, terwijl tevens het metaal stabiel(er) werd. Daardoor zijn we geleidelijk bij beter orgelmetaal uitgekomen. Ik heb daar al eerder over aangegeven hoe we daarmee zijn omgegaan. Dat was wel met vallen en opstaan. Eind jaren zestig leerden we van de restauratie van het orgel in Leens en pasten bijvoorbeeld daarna in Nordhorn (1971) een veel lagere tinverhouding toe. Opvallend was ook dat in het Dom-

orgel in Utrecht (restauratie, 1975) de pijpen uit 1571 kaarsrecht stonden: en dat was puur lood! Die zeer kleine, natuurlijke verontreinigingen in het metaal hadden een onverwacht grote invloed, overigens niet alleen op de sterkte van het metaal, maar ook op de klank van de pijpen.

Door opmetingen bij restauraties leerden wij ook dat pijpwerk doorgaans onderaan dikker is dan bovenin. Alle platen worden bij ons nu dus ook uitgeschaafd, zodat het corpus van de pijp bovenin dunner is dan onderaan bij het labium. We hebben destijds ook wel proeven gedaan met het hameren van het orgelmetaal, maar daarmee verander je de structuur en wordt ook de klank harder, dus daar zijn we al gauw mee gestopt. Met de fluitregisters zitten we nu op bijna 100% lood. Voor de prestanten passen we zo'n 70% lood toe, in het front echter 75% tin.

Toen we in 1950 begonnen in de Ambachtstraat, zijn we meteen gestart met gieten en met een eigen pijpenmakerij. Dat hebben we eigenlijk altijd zelf gedaan. In het begin haalden wij alleen onze kelen voor de tongwerken nog wel bij Giesecke. Wij gieten onze platen op doek. Er is in onze ogen nogal wat kretologie over het gieten op zand. Doek is duurder dan zand. Het belangrijkste is: je moet gewoon goed gieten, het metaal moet goed en gelijkmatig uitlopen. Bij restauraties werd in de jaren vijftig en zestig al gesteld dat je zelf het pijpwerk moest restaureren en dus moest beschikken over een eigen pijpenmakerij. Dat betekende voor een aantal gevestigde bedrijven dat ze moesten ombouwen. Kijk ook maar naar de start van Ahrend & Brunzema. Zij oriënteerden zich – in tegenstelling tot Marcussen – nadrukkelijker op het historische orgel, ook in

Het orgel in de Opstandingskerk te Eindhoven (1958), tegenwoordig in de Chr. Ger. kerk (Schootsestraat) te Eindhoven (overgeplaatst in 1999/2000). Het orgel heeft roodkoperen frontpijpen. Ter illustratie de dispositie uit deze 'neo-barok'-periode.

Hoofdwerk

Prestant	8 vt
Quintadeen	16 vt
Roerfluit	8 vt
Octaaf	4 vt
Spitsfluit	4 vt
Octaaf	2 vt
Mixtuur	6-8 st
Cimbel	3 st
Trompet	8 vt

Rugwerk

Holpijp	8 vt
Prestant	4 vt
Roerfluit	4 vt
Gemshoorn	2 vt
Scherp	4-6 st
Sesquialter	2 st
Nasard	1 1/3 vt
Dulciaan	16 vt
Kromhoorn	8 vt

Pedaal

Prestant	16 vt
Octaaf	8 vt
Octaaf	4 vt
Mixtuur	6 st
Bazuin	16 vt
Trompet	8 vt
Schalmei	4 vt

Borstwerk gereserveerd (manueel wel aangebracht).
Drie koppelingen

de gehele aanleg.

Ik moet ook nog vermelden dat wij korte tijd in beperkte mate hebben meegedaan aan de mode van roodkoperen fronten. Kijk bijvoorbeeld naar het orgel dat we bouwden voor de Opstandingskerk in Eindhoven (1958) of dat in de kerk van Onze Lieve Vrouwe van de berg Carmel in Amstelveen (1965).”

MECHANIEKEN

“In het begin gebruikten we pertinax slepen. Die waren dun en flexibel en liepen licht. Begin jaren zeventig zijn we overgegaan op houten slepen. Ik geef toe dat we bij de huisorgels, vooral bij de series, wel wat langer pertinax hebben toegepast. Abstracten hebben we altijd vrij dun gehouden, met omwikkelingen aan de uiteinden. Draaipunten in de welampjes werden vanaf begin jaren zeventig niet meer voorzien van kernvilt.

Vroeger moest alles echt geluidloos werken. Ook bij Erné, het moest perfect zijn. Bij restauraties pasten we nog wel pokhouten propjes toe en boorden daarin gaatjes die dan tweezijdig werden geschrooid (schuin gemaakt) om een zo'n klein mogelijk draaipunt te realiseren. Deze techniek gebruiken wij thans nog bij de eiken welarmen. We gebruiken metalen winkels met leren veter in de gaten. Ook het gebruiken van staartklavieren is voor ons logisch als we kijken naar speelaard en toucher. Dat kun je nooit bereiken met balansklavieren. Ik geef toe dat het bij balansklavieren wel wat gemakkelijker was om alle koppels aan te brengen. En die pasten we destijds nog wel toe bij de kleine huisorgels.”

HOUTSOORTEN

“In principe werken we met eiken. Dat geldt vooral voor de lade en het houten pijpwerk. Een kas en een Subbas mogen wat mij betreft ook van grenen zijn. Maar wanneer je eiken gebruikt voor het houten pijpwerk, moet het van perfecte kwaliteit zijn. Het moet kwartiers gezaagd zijn, niet te hard van structuur: het moet een goede resonans hebben. En wat ook hierbij belangrijk is: de juiste men-

suur. Zo hebben wij bijvoorbeeld de mensuur van onze Subbas gewijzigd in meer vierkant. Overigens hebben we destijds ook wel red cedar gebruikt. Dat had wel grond, alleen hadden we toen niet de juiste mensuren.”

VORMGEVING

“We gingen destijds onder invloed van de Deense orgelbouw mee in de moderne vormgeving. Met relatief dunne stijltjes ontstond het 'kistjesfront'. Herkenbaar met de horizontale kappen, zoals het koororgel van de Eusebiuskerk in Arnhem en de orgels van de Pauluskerk in Den Haag en de Hoflaankerk in Rotterdam, of met de schuin gedakte torens en velden, zoals de orgels in de Bergkerk in Amersfoort en de Gereformeerde kerk in Zierikzee. Daarbij werden de fronten overigens versierd met rasterwerk of met houtsnijwerk. Burgi was daarbij onze huisontwerper, de huisbeeldhouwer. Dat bijzondere snijwerk werd voor het eerst bij Nordhorn (koororgel, 1968) toegepast.

Later gingen we de torens meer profileren, waarbij je als voorbeeld kunt nemen de spitse torens van de grote orgels in Bremen (1966) en Nordhorn (1971), alsmede het grote Conservatoriumorgel in Utrecht (1973) met zijn twee rugwerken.

Na 'Duyschot' (Hendrik Ido Ambacht, 1982) zijn we onze fronten meer methodisch gaan ontwerpen. In onze evaluatie kwamen we steeds een stukje verder. Denkbeelden en ideeën van Hülsmann en Wiersma werden daarbij meegenomen. De proporties van het front werden beter. Zowel het klassieke als het moderne konden beide beter worden toegepast. Zo vind je in het ontwerp van Zuidhorn (1989) een moderne vormgeving van een oud orgel. Het houtwerk werd ruimer gepositioneerd, ook in de kastdiktes merk je dat. We gingen over van centimeters naar duimen en voeten. Zo worden de stijlen dus gebouwd met een dikte van bijvoorbeeld 1 1/2 of 2 duim (vroeger zouden we zeggen: 39 of 52 mm). Dit in navolging eigenlijk ook van de voetmaten bij het pijpwerk. Zo zijn de kaplijsten ook heel bewust 1 voet:

Het in 1982 gerestaureerde Duyschot-orgel (1696) in Hendrik Ido Ambacht. Dit orgel en de restauratie daarvan inspireerden de orgelmakers onder meer in hun frontontwerpen van na die tijd. Een voorbeeld hiervan treffen we aan in de Hervormde kerk te Renkum (1996).

31,4 cm. Voor het zicht zijn dat ook perfecte maten.”

ORGELKLANK EN “CONCEPT-DENKEN”

“Er werd in de jaren vijftig en zestig te weinig link gelegd naar de klank. Er werd absoluut geen aandacht besteed aan wat de hele opzet van het orgel voor de aanspraak van de pijpen deed. Een orgel moest ‘staan’, moest technisch perfect zijn. Zo moest ook de kast ondiep gebouwd worden, wat zelfs leidde tot verboringen. Dat was destijds de cultuur. Je moest balgen bouwen met veren met beweegbare bodems. Dat alles ontwikkelde zich natuurlijk, je oriënteerde je op meerdere (historische) orgels, je deed proeven, alles moest zich uitkristalliseren. In Vierpolders (1979), daar was Klaas Bolt bij betrokken, is gebouwd à la Oisterwijk (N.H.). Daarvan leerden we veel, ook dat we niet zo eigenwijs moesten zijn als de gebroeders in de daaraan voorafgaande jaren. Daarna kun je de orgels noemen van Ede (de Ark, 1986), Arnemuïden (1990), de

Nieuwe Kerk in Haarlem (1985, 1994) en Rotterdam-Charlois (1983). Misschien dat de band met Erné ons destijds parten heeft gespeeld. Denk overigens niet dat Erné een gemakkelijk man voor ons was. Hij was soms een lastpost. Soms sloeg dat ook door. Hij was een echte control-freak. Hij belde iedereen en het gebeurde zoals hij wilde. Middelburg (Koor-kerk) mocht bijvoorbeeld geen luiken krijgen. Het ontwerp in de trant van Hilversum vond hij beter passen. Als je nu kijkt hoe we onze orgels concipiëren, dan is de fraaie klank het belangrijkste. Dat betekent dat op een natuurlijke manier de klank eruit moet komen: de pijp moet het doen. Dat wil zeggen dat er een normale voetopening is, een normale kernspleet, het moet een eenheid zijn qua mensuren en winddruk. En dan moet je op de resonans intoneren. Dat alles moet gebeuren vanuit een concept. Er moet een goede balans zijn in grond-, midden- en boventonen. En dan herkennen wij onszelf wel in de ‘Hol-

landse school’. Wat altijd fout is, is het klakkeloos kopiëren. Haal nooit een mooi register zomaar uit een orgel en kopieer dat en plaats dat in een andere ruimte in een ander orgel. Het moet passen binnen dat concept. En dan moet je heel veel factoren optellen. Ook het gebruik van het hout voor de kassen speelt een belangrijke rol. Ooit dachten we in de orgelbouw dat we het ook ‘niet-massief’ (met meubelplaten panelen) afkonden ...”

RESTAURATIES

“Wanneer we naar restauraties kijken, dan lopen en liepen we nogal eens op tegen instrumenten waaraan in de vorige eeuw flink geknoeid was. Daar geldt met name dat je je moet indenken in het concept van het ontstaan van het instrument. Ga terug naar dat concept en probeer met zoveel mogelijk originele onderdelen dat orgel weer in die staat te krijgen. Een orgel reconstrueren is niet eenvoudig wanneer de originele mechanische wind-

Foto: Van Vulpen

Het orgel in de Hervormde kerk te Ouddorp (1995). De zijanten van het rugwerk doen met hun uitbundige snijwerk (ten behoeve van een betere klankuitstraling) denken aan de rugwerkkas van Nijkerk (rest. in fasen: 1976 en 1988).

lade vervangen is door een pneumatische. Je zal dan als orgelmaker met adviseur moeten aantonen dat de oude pijpen niet meer goed spreken op zo'n lade, en dat het met deze wind niet meer klinkt. Daar zou de Rijksdienst het mee eens moeten zijn. Het mag zeker niet ingegeven worden door alleen maar het geld. Het is gemakkelijk wanneer het oude nog grotendeels intact is.

Overigens, wanneer er binnen het concept een uitbreiding kan plaatsvinden met bijvoorbeeld een zelfstandig pedaal, dan mag dat mits je daarbij het originele concept niet aantast. Het moet als het ware weer losgekoppeld, verwijderd kunnen worden. In Mijdrecht hebben wij zo compleet Bätz behouden, maar wel een pedaal erachter toegevoegd."

En zijn we nu helemaal 'uitontwikkeld'?

"Iedere keer dachten we dat het niet beter kon. Maar iedere keer ontdek je weer dat het beter kan, dat je completer wordt. Dat gold na Hendrik Ido Ambacht (1982), maar ook na Kampen (Broederkerk, 1993). Daar moesten we omgaan met pijpwerk van divers pluimage, en dat moest wor-

den tot één concept, één geheel. En dat is ons gelukt zonder dat het nadrukkelijk "Van Vulpen" werd. Dankzij die restauraties en ons verbeterd inzicht ontstonden in de nieuwbouw de orgels van Zuidhorn (1989), Ouddorp (1995, helaas in een kerk die niet klinkt) en bijvoorbeeld Renkum (1996). Maar kijk ook eens naar ons orgel in Meerkerk (2001): dat is echt een eenheid. Dat klinkt meer ontspannen, muzikaler. Daar is een goede balans in aanspraak in combinatie met alle eerder genoemde factoren."

GEVAARLIJKE TENDENS

"We signaleren een in onze ogen gevaarlijke tendens. Monumentenzorg gaat in principe voor behoud in plaats van voor reconstructie. Nu kan dat meer ingegeven zijn door financiële dan door artistieke motieven. Dan geef je nu misschien iets minder uit, maar loop je een goede kans dat je over pakweg twintig jaar nog niet tevreden bent. Daar moeten we met z'n allen echt goed over nadenken. Pas op voor die orgels die uit hun oude eenheid zijn gehaald door allerlei wijzigingen en geen echte eenheid meer vormen!"

BLIK OP DE TOEKOMST

Op mijn vraag hoe wordt aangekeken tegen de toekomst, volgt een heldere visie over 'niveau'. "Als een gemeente een orgel wil aanschaffen, wordt er over het algemeen te snel gekeken naar meer knoppen en minder geld.

Dat alles hangt samen met het niveau van kerkbesturen, met het niveau van organisten, en met het niveau van de kerkmuziek. Maar niet in de laatste plaats met het niveau van de orgelmaker: weet deze ook in zwaardere tijden de kwaliteit van de orgelbouw vast te houden? Willen wij met elkaar de kwaliteit van het onderhoud van onze orgels waarborgen? In aantallen hebben we in Nederland veel orgels, en gemiddeld van een best aardige kwaliteit. We hebben op onze conservatoria docenten van goede kwaliteit, maar het aantal orgelleerlingen neemt af. Er komt tegenwoordig steeds meer op mensen af, ze moeten steeds meer informatie in zich opnemen; men krijgt een bredere belangstelling, en dan worden mensen wel eens oppervlakkiger. En dan verdwijnt ook het orgel van het toneel. Kijk maar naar het verdwijnen van de orgeluitzendingen op de radio. Hoe kun je dan de belangstelling voor het orgel stimuleren? Er zijn prima initiatieven vanuit diverse verenigingen en organisaties. Maar richt je daarbij niet op een hoogwaardig hobbyisme. We moeten kijken of we 'klassiek', het orgel, toch 'populair' kunnen maken. Misschien moeten we aansprekende voortrekkers vinden. Iemand als destijds Han Lambers was een ware ambassadeur voor het orgel. Maar misschien moeten we ook wat doen aan de organisatie van orgelconcerten. Met een toelichting, met een glaasje wijn, of misschien

Het nieuwe bedrijfspand aan de Tennesseeedreef in Utrecht.

Foto: Wirm van der Ros

Het 'jubileumorgel' (ter gelegenheid van het 60-jarig bestaan van de orgelmakerij) in de Gereformeerde kerk te Meerkerk (2001). De orgels in de Noorderkerk te Bilthoven (2000, waarvan 5 gereserveerde registers werden ingevuld in 2002), evenals het orgel voor het streekziekenhuis De Gelderse Vallei te Ede (2001) zijn identiek van opzet. De laatste hebben minder nadrukkelijk lijst- en profielwerk. Deze orgels worden geroemd om hun bijzondere fraaie uitgebalanceerde klankopbouw. De hoofdwerkklade is gesitueerd ter hoogte van de ondertijst van de zijvelden. Het borstwerk spreekt door de pijpvoeten van de middelste drie velden.

Foto: Rijk van Vulpen

Hoofdwerk

Prestant	8 vt
Holpijp	8 vt
Octaaf	4 vt
Quintfluit	3 vt
Octaaf	2 vt
Mixtuur	2-3 st
Sesquialter	2 st
Dulciaan	8 vt

Borstwerk

Gedekt	8 vt
Spitsfluit	4 vt
Woudfluit	2 vt
Cornet	3 st

Pedaal

Subbas	16 vt
--------	-------

Drie koppelingen (manuaalkoppel als schuifkoppel uitgevoerd).

Winddruk 55 mm

Temperatuur: Neidhardt II

eens met een tot de verbeelding sprekende musicus. Er is helaas niet zo gemakkelijk een eenduidig antwoord te vinden om én het orgelspel en het orgel dichter bij de mensen te krijgen én de kwaliteit van orgelbouw en orgelspel daarbij te waarborgen.”

IN DE HUIDIGE WERKPLAATS

Het oude vertrouwde ambachtelijke pand aan de Ambachtstraat is in 2000 verruild voor het naar eigen inzicht ontworpen praktische bedrijfspand aan de Tennesseeedreef aan de noordrand van Utrecht. Het oude pand had zijn charme, maar ook zijn ongemakken. Het nieuwe is vooral qua opzet en indeling een 'maatpak' geworden voor de orgelmakerij. Met zijn verschillende ruimtes voor de gieterij, de pijpenmakerij en intoneerafdeling, de houtopslag, de houtbewerking en de opstelruimte met zijn praktische kantoorruimtes en een fraaie centrale opbouwzaal, heeft Van Vulpen een mooie en vooral praktische vestiging.

Momenteel wordt hard gewerkt aan de voltooiing van de restauratie van het orgel voor Alphen (zie interview met Henk Kooiker in ons maantnummer). “De restauratie van het Witte-orgel in Putten is in mei voltooid. Verder zijn in de planning opgenomen het Bätz-orgel in de Hervormde kerk van Tilburg, het Witte-orgel in de Broedergemeente te Zeist, het Van Puffelen-orgel in Drumpt, het Strümpfher-orgel in Spanbroek – prachtig pijpwerk; daar gaan we ook nieuwe spaanbalgen aanbrengen –, het Mitterreither-orgel in Schoonhoven en een groot nieuw huisorgel voor een particulier in Middelharnis.”

In de opbouwzaal pronkt een fraai achtvoets orgel met wisselslepen, terwijl de oude Strümpfher-kas (1794) van het hoofdwerk van het voormalig orgel uit de Barnabaskerk uit Apeldoorn wacht op een goede bestemming.

Een ambachtelijke orgelmakerij, waarvan de mensen met hun kwaliteiten een duidelijk eigen stempel drukken op onze naoorlogse orgelbouw en orgels afleveren die het Nederlandse orgelpalet rijkelijk kleuren.

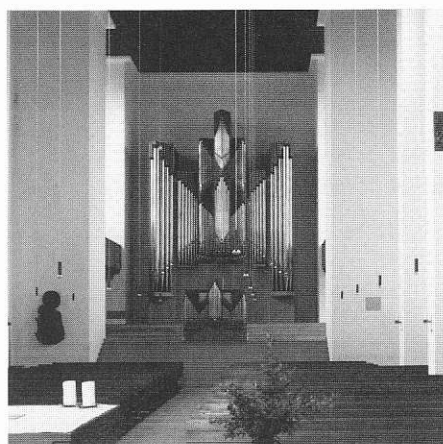
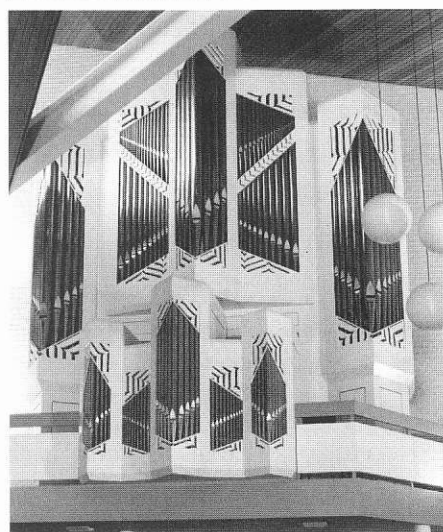

Foto s: Gebr. Van Vulpen

Enkele markante orgelontwerpen: Recklinghausen (St. Elisabethkirche, 1973), Zuidhorn (De Rank, 1989), Den Haag (Bronovo Ziekenhuis, 1996) en Arnhem (Hervormde kerk, 1990).

